

Борсокеева Нуркыз Болсунбековна
К.Карасаев атындагы
Бишкек гуманитардык университети
Кыргыз тили кафедрасы
Борсокеева Нуркыз Болсунбековна,
Бишкекский гуманитарный университет
им.К.карасаева
Borsokeeva Nurkyz,
BHU after K.Karasaev

**КЫТАЙ ТИЛИНДЕГИ БАГЫТ КЫЙМЫЛ ЭТИШТИН ЖАСАЛЫШ ЖАНА
КОЛДОНУШ ОНУТТОРУ**

FORMATION OF THE CHINESE VERBS OF MOVEMENT AND THEIR WAYS OF USE

**ФОРМИРОВАНИЕ ГЛАГОЛОВ ДВИЖЕНИЯ И СПОСОБЫ ИХ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ В
КИТАЙСКОМ ЯЗЫКЕ**

Аннотациясы: Багыт кыймыл этиштери - адамдын мейкиндик менен чөйрөнү бейнелөөдөгү негизги каражаттардын бири. Лексика - семантикалык парадигманын мүчөсү катары аларды анализдөөдө этиш сөздүн маанилик табиятын түшүнүү жагына таянуу абзел. Кытай тилинде этиш демейде заттын кыймыл - аракетин, ал - абалын, кыймыл - аракеттин максатын жана жасалуу жолун билдирет, кээде заттын салыштырмалуу белгисин да атап көрсөтөт.

Негизги сөздөр: багыт, этиш сөздүн маанилик табияты, кыймыл-аракет.

Аннотация: Глаголы направления движения одна из важных составляющих пространственной картины мира человека. Анализ глаголов движения как членов определенной лексико-семантической парадигмы должен опираться на понимание природы значения глагольного слова. В китайском языке глагол обозначает действие или состояние предмета, может указывать цель действия или обозначать образ (способ) совершения действия, иногда указывает относительный признак предмета.

Ключевые слова: направление, природа значения глагольного слова, действие.

Abstract: Verbs of movement are one of the important components of the human's spatial picture of the world. The analysis of the verbs of movement as members of a certain lexical-semantic paradigm should be based on the understanding of the nature of the verbal word meanings. In Chinese language the verb designates action or a condition of the subject; it can specify the purpose of the action or designate an image (way) of commission of action, and sometimes specifies a relative sign of a subject.

Key words: direction, nature value of the verbal word, operation.

Багыт кыймыл этиштери - адамдын мейкиндик менен чөйрөнү бейнелөөдөгү негизги каражаттардын бири. Лексика - семантикалык парадигманын мүчөсү катары аларды анализдөөдө этиш сөздүн маанилик табиятын түшүнүү жагына таянуу абзел. Кытай тилинде этиш демейде заттын кыймыл - аракетин, ал - абалын, кыймыл - аракеттин максатын жана

жасалуу жолун билдирет, кээде заттын салыштырмалуу белгисин да атап көрсөтөт [1].

Морфемалык түзүлүшү жактан кытай этиштери жөнөкөй (бир муундуу) жана татаал (көп муундуу) болуп экиге бөлүнөт. М.Б.Рукодельникова белгилеп кеткендей, “Кытай этиштерининолуттуу классы болуп татаал лексемалар эсептелет да, багытты билдирүүчү

кыймыл этиштер алардын бир компонентти болот”[2]. Кытай изилдөөчүсү Чжу Бэй өзүнүн “现代汉语位移动词综述” (Азыркы кытай тилиндеги кыймыл этиштерге байланыштуу изилдөөлөргөсереп) аттуу макаласында “орун которуу, кыймылдоо” семасын негиз кылып алып кыймыл этиштерди изилдеп чыккан[3]. Кыймыл этиштердин семантикасын типологиялык изилдөө биринчи кезекте Леонардо Талминин эмгектери менен байланышат. Анда *лексикализация моделдери* деп аталган кыймылды билдирүүчү компоненттердин тилдеги негизги жолдору каралган [4].

Л. Талминин ою боюнча, кыймылдын негизги окуясы башка объектке (фонго (Ground) караштуу кыймылдаган же токтоп турган бир объекттен (фигурадан (Figure)) турат. Фон жана фигурадан тышкары кыймылдын окуясын жол же болбосо маршрут (Path) жана кыймыл (Motion) түзүшөт [5]. Л. Талми белгилеп кеткен параметрлерге таяна турган болсок (фигура, фон, маршрут, кыймыл), андабагыт кыймыл этиштерди сүйлөп жаткан объекттин жана кыймылдап жаткан субъекттин – фигуранын (кээ бирдесүйлөп жаткан объект фигура менен дал келе алат) бар болуусу сөзсүз болгон, кыймылдын жагдайын билдирген лексема катары мүнөздөп көрсөтөт. Кытай тилиндеги багыт кыймыл этиштер нече жолу кытай жана чет өлкөлүк лингвисттердин изилдөө объекти болуп келген, бирок ага карабастан изилдөөчүлөр арасында багыт кыймыл этиштердин лексика – семантикалык тобу өзүнчө этиштердин тобу болуп эсептелеби же кыймыл этиштердин бир бөлүгү болуп эсептелеби, анын көлөмдүк курамы кандайдеген суроолорго бирдиктүү көз караш жок.

Биздин байкоолор боюнча, бир катар изилдөөчүлөр багыт кыймыл этиштерди кыймыл этиштерге тиешеси жок, өз алдынча болгон этиштердин тобу катары карашат. (王媛 (Ван Юань), 催达送 (Цуй Дасун), Т.П.Задоевко, Хуан Шуин, О.М.Готлиб). Башкалар болсо багыт кыймыл этиштерди кытай тилиндеги кыймыл этиштердин тобунун бир бөлүгү катары карашат (珠蓓 (ЧжуБэй). Кытай тилин

изилдөөчүлөр Т.П.Задоевкожана Хуан Шуин “кытай тилинде кыймылды билдирүүчү жана ошол кыймылдын багытын көрсөтүүчү этиштер бар” деп эсептешет [6]. О.М.Готлиб болсо багыт кыймыл этиштерди кытай тилиндеги стандарт этиштердин тобунда карайт [7]. Ван Юань дабагыт кыймыл этиштер багыттуу орун которууну көрсөткөн, өзүнүн колдонуу өзгөчөлүктөрүнө ээ болгон этиш сөздөрдүн өзүнчө түркүмү деп эсептейт [8]. Кытай этиштеринин көлөмдүк курамы боюнча суроо биротоло чечиле элек, ошондуктан азыркы лингвистикалык адабияттарда бул маселе боюнча көптөгөн көз караштар болууда.

Айрым изилдөөчүлөр багыт кыймыл этиштин курамына ар кандай сандагы этиштерди киргизет: 7 (Задоевко, 2004), 10 (幸承姬 (Син Сынг Хи), 2000), 11 (Дин Шэншу, 2005), 9 (Готлиб, 2004), 12 (马烧莹 (Ма Шаоин), 2004).

Т.П.Задоевкожана Хуан Шуин багыт кыймыл этиштерди мейкиндикте багыт алган кыймылды билдирүүчү этиштер: 进 [jin] – кирүү, 出 [chu] – чыгуу, 下 [xia] – түшүү, 上 [shang] – көтөрүлүү, 回 [hui] – кайтуу, 过 [guo] – аркылуу өтүү, 起 [qi] – ордунан туруужана сүйлөөчүгө багытталган этиштер: 来 [lai] – келүүжана 去 [qu] – кетүү деп экиге бөлүшкөн.

“Азыркы кытай тилинин грамматикасы боюнча лекциялар” аттуу эмгектин авторлору (1952 – 1953) мындай этиштерден тышкары багыт кыймыл этиштердин катарына 上来 [shanglai] – көтөрүлүп келүү, 进去 [jinqu] – кирип кетүү сыяктуу этиштерди киргизишет [9].

О.М.Готлиб (2004) болсо этиштердин семантикалык, валенттүүлүк жана формалык мүнөзүнө жарашатүркүмдөргө бөлөт. Ага «进 [jin]» тобунун төмөнкү этиштери кирет: 上 [shang] – көтөрүлүү, 下 [xia] – түшүү, 来 [lai] – келүү, 去 [qu] – кетүү, 出 [chu] – чыгуу, 回 [hui] – кайтуу, 过 [guo] – аркылуу өтүү, 起 [qi] – ордунан туруу, 到 [dao] – бир жерге жетүү. Бул топ «着 [zhe]» мүчөсү менен бирге колдонулбайт, кайталанып айтылбайт, толуктоочту башкара албайт, бирок экиге бөлүнүп, башка

бир сөздү ичине киргизип, ар түрдүү маанини билдирген катары ортого чыгат [10].

Ма Шаоин *代汉语趋向动词语义研究*» (Азыркы кытай тилиндеги багыт кыймыл этиштердин семантикасына илик, 2004) аттуу магистрдик ишинде этиштерди багыт кыймыл этиштер тобуна киргизүүнүн негизги критерийлерин аныктоодо этиштин семантикасын гана эмес, грамматикалык өзгөчөлүктөрүн да эске алуу кажеттигин белгилейт. Негизги грамматикалык шарттар деп, биринчиден, багыт кыймыл этиштин багытты билдирүүчү морфеманын функциясында келип, негизги этиштен кийин орун алышын, экинчиден, 来 [lai] келүүжана 去 [qu] кетүү негизги кыймыл этиштер менен айкашып, татаал кыймыл этиштерди жасоо мүмкүнчүлүгүн эсептейт [11]. Автор этиштер тизмесине Т.П.Задоев жана Хуан Шуин белгилеп кеткен жети этиштен тышкары дагы бир 开 [kai] бөлүнүү деген этишти киргизет.

Корей изилдөөчүсү Син Сынг Хи («汉语趋向动词系统») “Кытай багыт кыймыл этиштердин системасы” (2000) аттуу макаласында кытай тилин изилдөөчүлөрдүн арасында багыт кыймыл этиштер тобунун сандык курамы боюнча көз караштардын дал келбестик маселесин көтөрүп чыккан. Бул маселени чечүү үчүн өйдөкү көз караштарды үч топко бөлүп карайт: 1) Чжан Чжигун, Ху Юшу, На Фуижана Гао Гэшэндин көз караштары; 2) Ли Линьдин жана 3) Люй Шусянжана Люй Юэхуасыяктуу изилдөөчүлөрдүн көз караштары. Мында Син Сынг Хи белгилеп кеткен багыт кыймыл этиштер үч топтун тең өкүлдөрү тарабынан бирдей кабылданат. Алар: 进 [jin] – кирүү, 出 [chu] – чыгуу, 下 [xia] – түшүү, 上 [shang] – көтөрүлүү, 回 [hui] – кайтуу, 过 [guo] – аркылуу өтүү, 来 [lai] – келүү, 去 [qu] – кетүү этиштери. Үч топтун айырмачылыгы: 起 [qi] – ордунан туруу, 到 [dao] – бир жерге жетүү, 开 [kai] бөлүнүүндүү этиштерди бул тизмеге киргизиши же киргизбешинде.

Син Сынг Хи этиштерди багыт кыймыл этиштер тобуна киргизүү дээтиштин семантикасын гана эмес, грамматикалык өзгөчөлүктөрүн да эске алат. Анын пикири

кытай изилдөөчүсү Ма Шаоиндин көз карашы менен дал келет. Ошол себептен изилдөөчү өзүнүн эмгегинде этишти багыт кыймыл этиштер тобуна киргизүүдөгү критерий деп төмөнкүлөрдү эсептейт:

1) багыт кыймыл этиштин багыт морфемасынын толук маанилүү этиштен кийин орун алышы;

2) этиштин татаал кыймыл этиштерди жасоо мүмкүнчүлүгү;

3) орун бышыктооч менен бирге колдонуу мүмкүнчүлүгү;

4) багыт кыймыл этиштер тобуна кирген эки этиштин отосуна орун толуктоочтун келүү мүмкүнчүлүгү;

5) багыт кыймыл этиштер тобундагы эки этиш (татаал багыт кыймыл этиш) айкашып, ортосуна жөнөкөй толуктоочту камтуу мүмкүнчүлүгү [12].

Изилдөөчүнүн ою боюнча, багыт кыймыл этиштерди аныктоодо биринчи эки шарт негизги мааниге ээ болсо, калган үч шарт кошумча мааниге ээ болот.

Биринчи эки шартка төмөнкү он этиш кирет: 来 [lai] келүү, 去 [qu] кетүү, 进 [jin] – кирүү, 出 [chu] – чыгуу, 下 [xia] – түшүү, 上 [shang] – көтөрүлүү, 回 [hui] – кайтуу, 过 [guo] – аркылуу өтүү, 起 [qi] – ордунан туруу жана 开 [kai] бөлүнүү.

Негизги эмес этишке төмөнкү сегиз этиш кирет: 来 [lai] келүү, 去 [qu] кетүү, 进 [jin] – кирүү, 出 [chu] – чыгуу, 下 [xia] – түшүү, 上 [shang] – көтөрүлүү, 回 [hui] – кайтуу, 过 [guo] – аркылуу өтүү. Син Сынг Хи буларды типтүү багыт кыймыл этиштер (典型趋向动词) деп эсептейт.

Ошентип, байкалгандай, 起 [qi] – ордунан туруу жана 开 [kai] бөлүнүү этиштери беш критерийдин ичинен биринчи экөөнө гана жооп берет. Ошондуктан бул этиштерди жөнү барбагыт кыймыл этиштер (准趋向动词) деп каралат.

Чжоу Иминдин пикири боюнча, кээ бир изилдөөчүлөр, ошондой эле 现代汉语 (Азыркы кытай тили, 1993) китебинин авторлору 开 [kai] бөлүнүү этишин багыт кыймыл этиш эмес, анын кыймылдын багытын билдирүүчү эки гана мааниси бар деп эсептешет. Алар: 分开 [fenkai] – бөлүү, бөлүштүрүү жана 离开 [likai] – калтыруу,

ажыроо [13]. Бирок Чжоу Имин өзү Син Сынг Хи сыяктуу элеөйдөкү эки критерийге таянуу менен 开 [kai] бөлүнүү этишин багыт кыймыл этиши деп эсептейт.

Лингвистикалык адабияттардын анализи көрсөткөндөй, багыт кыймыл этиштер ар түрдүү өңүттөн каралып, ар түрдүүчө чечмеленип келгенине карабастан бул топко далемболсо так жана универсалдуу аныктама берилбей келет.

Ошентип, багыт кыймыл этиштерди лексика – семантикалык жактан үч топко бөлүп кароого болот:

1) 来 [lai] сүйлөөчүгө карай багытталган кыймыл этиштер жана 去 [qu] сүйлөөчүдөн ары көздөй багытталган кыймыл этиштер;

2) сүйлөөчүгө эмес мейкиндикке багытталган жөнөкөй багыт кыймыл этиштер: 上 [shang] – өйдө көздөй багытталгын кыймыл; 下 [xia] – ылдый көздөй багытталгын кыймыл; 进 [jin] – ичти көздөй багытталгын кыймыл; 出 [chu] – сыртты көздөй багытталган кыймыл; 回 [hui] – артка кайтууну билдирген кыймыл; 过 [guo] – өтүп кетүүнү билдирген кыймыл; 起 [qi] – ордунан өйдө көтөрүлүүнү билдирген кыймыл жана 开 [kai] – ар тарапка көздөй багытталган кыймыл;

3) 1 – 2 – топтогу этиштердин айкашып кошулушунан жасалат да, эки муундан турган лексикалык татаал бир бирдик катары колдонулат. Мисалы: 上 [shang] + 来 [lai] = 上来 [shanglai], 下 [xia] + 来 [lai] = 下来 [xialai] ж.б.

Этиштердун сөз кошуу жолу менен жасалган мындай кыймыл этиштер изилдөөчүлөр тарабынан ар башкача аталып келет: татаал багыт кыймыл этиштер[] (Драгунов; 1952), татаал сөз[] (Люй Шусян; 1961), курамдык этиштер[] (Ошанин; 1946), аракетбагыт татаал этиштер[] (Горелов; 1989), татаал этиштер[] (Готлиб; 2004).

Кытай тилинде бир жана көп муундуу сөздөр арбын. Көп муундуу сөздөр экиден кем эмес морфемадан турат да, анын бири мүчө же кандайдыр бир сөз жасоочу элемент болот [14]. Ушундан улам кытай тилинде сөзкошуу (уңгуларды кошуу) жолу

менен жасалган сөздөрөтө эле көп. Сөзкошулуу аркылуу жасалган лексикалык бирдиктер (词的复合 *ci de fuhe*) татаал сөз (复合词 *fuhe ci*) деп аталат. Алардын ба-сым көпчүлүгү, эреже катары, эки морфемадан турат [15].

Этиштер тике толуктоочту талап кылуу жагынан өтмө жана өтпөс этиштер болуп экиге бөлүнөт. Булардын ичинен кыймыл этиштер өтпөс этиштерди түзөт [16].

Багыт кыймыл этиштер толук мааниден тышкары жардамчы мааниге да ээ. Толук маанилүү функцияны аткарганда бул этиштер кандайдыр бир тарапты көздөй багытталган кыймылды билдиришет. Жардамчы этиш катары колдонгон учурда, бул этиштер башка этиштерге жалганып жыйынтык тоочу этиштерди жасайт. Жардамчы этиш катары багыт кыймыл этиштер сүйлөмдө багытты билдирүүчү морфеманын 补语 [buyu] же багытты билдирүүчү кошумча мүчөнүн, модификатордун[] (Драгунов 1952; Задоевко 1986), багыт морфемасынын[] (Тань Аошун, 2002), кошумча элементтин[] (Хаматова, 2003) ролун аткарат. Мындай лексикалык бирдиктер эки уңгулуу этиштер деп аталат. Багыт кыймыл этиштердин арасынан 到 [dao] – бир жерге жетүү этиши негизги этиш катары кандайдыр бир пунктка жетүү маанисин билдирсе, жардамчы этиш катары жандоочтун ролун аткарат.

Орто кылым кытай тилинде да бир багыт кыймыл этиш болгон: 入 [ru] – кирүү этиши. Азыркы кытай тилинде анын ордун баштапкы кирүү мааниси эмес, алга карай жүрүү маанисиндеги 进 [jin] этиши ээлейт. Көптөгөн татаал сөздөрдүн курамындагы 进 [jin] уңгусу карай жүрүү маанисина азыркыга чейин сактап келет, мисалы: 前进 [qian jin] – алга карай жүрүү (алга карай + жүрүү), 进步 [jinbu] – прогресс (алга карай жүрүү + кадам), 进攻 [jingong] – чабуул жасоо (алга карай жүрүү + чабуул жасоо). Кирүү маанисинде 进 [jin] сөзү 400 жыл мурун 红楼梦 “Кызыл кепедеги түш” романында колдоно баштаган. Анда кыймыл этиштен кийин толуктооч менен орун бышыктоочтун колдонулушу өтө жыш кездешет: 上山 [shangshan]

– тоого көтөрүлүү, 上马 [shangma] – атка минүү, 进城 [jincheng] – шаарга келүү, 进屋子 [jinwuzi] – бөлмөгө кирүү, 回家 [huijia] – үйгө кайтуу, 回国 [huiguo] – өз өлкөсүнө кайтуу, 来北京 [lai Beijing] – Пекинге келүү, 去上海 [qu Shanghai] – Шаңхайга кетүү, 到地里 [daodili] – талаага келүү, 出门 [chumen] – үйдөн чыгуу, 出境 [chujing] – чет өлкөгө чыгуу, 起床 [qichuang] – керебеттен туруу, 下楼 [xialou] – өйдөңкү кабаттан ылдый түшүү, 下船 [xiachuan] – кемеге олтуруу, 过河 [guohe] – дарыядан өтүү, 过桥 [guoqiao] – көпүрөдөн өтүү.

Кытай изилдөөчүсү Ван Юань 动词的方向性研究与趋向动词教学 (Багыт кыймыл этиштердин багытталышын изилдөө жана окутуу) аттуу китебинде (2011) 过 [guo] этишинин маанисине мындай түшүндүрмө берет: 1) жанынан (аркылуу) өтүү мааниси жана 2) кыймыл багытынын учурунда өзгөрүшү мааниси. Ошол эле маалда 过 [guo] этиши кыймыл бүткөн кезде багыттын өзгөрүшүн эмес, тескерисинче, кыймыл башталган кезде багыттын өзгөрүшүн билдирет [17].

Тань Аошуан 开 [kai] этиши объекттин бир жерден карама каршы багытты көздөй таралышын, анын кеңейип же обочолоно тургандыгын белгилейт [18].

Филлмордун классификациясына шайкешбагыт кыймыл этиштерди кыймылдын баштапкыже акыркы чекитин билдирүү маанисине карай кетүү жана келүү маанилерин билдирген этиштер деп экиге бөлүүгө болот. Кетүү же алыстоо маанисиндеги этиштер: 起 [qi]; 开 [kai]; 下 [xia]; 出 [chu]; 去 [qu]. Келүү же жакындаоо маанисиндеги этиштер: 进 [jin]; 上 [shang]; 过 [guo]; 回 [hui]; 来 [lai].

Көпчүлүк изилдөөчүлөр багыт кыймыл этиштердин негизги семантикалык өзгөчөлүгү катары сүйлөөчүнүн болуп жаткан окуяга карата алган орун жайын көрсөтүү маанисин белгилешет. Эгерде орун которуу сүйлөөчүнү көздөй багытталса, 来 [lai] этиши колдонулат, сүйлөөчүдөн ары карай багытталса, 去 [qu] этиши колдонулат. Мисалы:

1) 他来了 [ta laile]. Ал (бери) келди.

2) 他去了 [ta qule]. Ал (ары) кетти. 他去了

Фон катары сүйлөөчүнүн алган орду дайыма алдыга чыгат [19]. Биздин пикирибизче, 来 [lai] жана 去 [qu] этиштеринин бул маанилери багыт кыймыл этиштердин бардык семантикалык өзгөчөлүктөрүн чагылдыра албайт жана алардын бул функциясы менен гана чектелбейт. Кыскасы, 来 [lai] жана 去 [qu] кыймыл этиштери семантикалык жактан мейкиндиктеги субъективдүү алыстоо жана жакындаоо маанилерин билдирет.

Негизги багыт кыймыл этиштердин семантикасы татаал багыт кыймыл этиштердин маанисине таасир этет. Татаал этиштер курамдык бирдиктеринин айкашы аркылуу жасалат. Кытай тилиндеги татаал багыт кыймыл этиштеди маанисин шарттуу түрдө эки топко бөлүүгө болот:

- 1) негизги 来 [lai] этишинин тобу,
- 2) негизги 去 [qu] этишинин тобу.

Бул этиштердин семантикасы жакындаоо жана алыстоо мааниси менен мүнөздөлөт, ушул эле негиз татаал багыт кыймыл этиштерди жасоодо да ишке ашат. Мисалы:

上来 [shanglai] / 上去 [shangqu] – көтөрүлүп келүү // көтөрүлүп кетүү;

下来 [xialai] / 下去 [xiaqu] – түшүп келүү // түшүп кетүү;

进来 [jinlai] / 进去 [jinqu] – кирип келүү // кирип кетүү;

出来 [chulai] / 出去 [chuqu] – чыгып келүү // чыгып кетүү;

回来 [huilai] / 回去 [huiqu] – кайтып келүү // кайтып кетүү;

过来 [guolai] / 过去 [guoqu] – өтүп келүү // өтүп кетүү;

起来 [qilai] / 起来 [qiqu] – ордуна көтөрүлүп келүү // ордуна көтөрүлүп кетүү;

开来 [kailai] / 开去 [kaiqu] – тарап келүү // тарап кетүү;

Кытай изилдөөчүсү Чжоу Иминь «汉语趋向动词规范谈 (Багыт кыймыл этиштердин тобу тууралуу маселе, 1999) аттуу макаласында минтет: 起去 [qiqu] татаал багыт кыймыл этиши Пекин диалектинин тарыхый бир мезгилинде колдонулганы анык, бирок азырал пекин диалек-

тинде да путунхуа (КЭРнын расми) тилинде да жок болупкеткен [20]. Бирок бугакара бастанаталган этиш оозеки тилде да, азыркы көркөм адабий чыгармаларда да кездешет.

Ду Хунцзюнь (2010) өзүнүн диссертациялык ишиндебагыт кыймыл этиштердин сүйлөмдөгү функциясы тууралуу маселе боюнча кытай жана чет элдик лингвисттердин көз караштарын анализдеген. Мунун негизинде бардык авторлор багыт кыймыл этиштери башка этиштердун мурда же кийин келип, толук маанилүү этиштинде, жардамчы этиштин да функциясына ткарааларын белгилешет деген тыянак чыгарат. Ошондуктан сүйлөмдөгү синтаксистик функциясына жараша мындай этиштерди толук маанилүү же жардамчы этиш катары каро отуура болот [21]. Тактап айтканда, эгерде багыт кыймыл этиши сүйлөмдө багыт морфемасынын функциясын аткарса, анда толуктооч негизги этиш менен багыт морфемасынын ортосунда жайгашат:

1) *小孩儿来了* [*xiaohaier laile*]. Бала келди.

2) *小孩儿跑来了* [*xiaohaier paolaile*]. Бала чуркап келди.

3) *小孩儿跑进来了* [*xiaohaier paojinlaile*]. Бала чуркап кирип келди.

Биринчи сүйлөмдө *来* [*lai*] багыт кыймыл этиши толук маанилүү этиш болуп сүйлөмдө баяндоочтун ролун аткарат. Экинчи сүйлөмдө *来* [*lai*] багыт кыймыл этиши *跑来* [*paolai*] – чуркап келүү татаал этишинин курамында багыт морфемасы катары каралат. *跑来* [*paolai*] этиши толук маанилүү мейкиндиктеги кыймылды билдирет, мында *跑* [*pao*] – чуркоожана *来* [*lai*] – фонду көздөй субъективдүү жакындоону билдирген багыт морфемасы. Үчүнчү сүйлөмдө фонду көздөй субъективдүү жакындоону билдирген татаал багыт кыймыл этиши *进来* [*jinlai*], *跑* [*pao*] – чуркоо кыймыл этиши менен бирге чуркап келүү маанисин билдирген үч уңгулуу татаал этишти жасайт.

Ошентип, кытай тилиндеги татаал этиштин түзүмүн семантикалык жактан минтип жиктөөгө болот:

1) негизги этиш мейкиндиктеги ар түрдүү кыймылдарды билдирет,

2) багыт морфемасынын ролун аткарган этиш кыймылдын багытын билдирет.

Биздин илик көрсөткөндөй, кытай тилиндеги жөнөкөй жана татаал багыт кыймыл этиштери кандайдыр бир ориентир, фонду көздөй багыт талганкый мылмаанисин билдирет да, багыт морфемасы мейкиндиктеги орун которуу семантикасын билдирет.

Колдонулган адабияттар

1. Горелов, В.И. Лексикология китайского языка / В. И. Горелов. – Москва : Просвещение, 1984 – 23с.

2. Рукодельникова, М. Б. Глаголы перемещения в воде в китайском языке / М. Б. Рукодельникова // Глаголы движения в воде: лексическая типология. – Москва : Индрик, 2007. – С. 595 – 616.

3. 朱蓓 Чжу Бэй. 现代汉语移位动词研究综述 Обзор исследований о глаголах движения современно-го китайского // 上海:上海工程技术大学高职学院, 牡丹江师范学院学报(哲社版) – Труды педагогического института Вуданьцзян (издательство Чжеше) / Профессорский институт научно – технического университета Шанхая. – Шанхай, 2007. – С. 57 – 61.

4. Майсак, Т.А. Типология грамматикализации конструкций с глаголами движения и глаголами позиции / Т. А. Майсак. – М.: Языки славянских культур, 2005. – 104 с.

5. Talmy Leonard. Lexicalization patterns: semantic structure in lexical forms // Timothy Shopen, ed. Language typology and syntactic description, second edition. Vol III. Grammatical categories and the lexicon. – Cambridge: Cambridge University press 1985. – P. 61

6. Задоевко, Т.П. Начальный курс китайского языка / Т.П.Задоевко, Хуан Шунин. – 2 – е изд., стер. – Москва : Восточная книга (Восток – Запад Муравей), 2004. – Ч. 2. – 246 с.

7. Готлиб, О.М. Практическая грамматика современного китайского языка

ка / О.М.Готлиб. – 2 – е изд., испр. – Москва : Муравей, 2004. – с114

8. 王媛. Ван Юань. 动词的方向性研究与趋向动词教学 Исследование направленности глаголов и преподавание глаголов направления движения. 北京语言大学出版社 出版社 Пекинского лингвистического университета, 2011. – с. 1

9. Курдюмов, В.А. Курс китайского языка. Теоретическая грамматика / В. А. Курдюмов. – Москва : Цитадель – трейд; Лада, 2005. – 500 с.

10. Готлиб, О.М. Практическая грамматика современного китайского языка / О.М.Готлиб. – 2 – е изд., испр. – Москва : Муравей, 2004. – с115

11. 马烧莹 Ма Шаоин. 现代汉语趋向动词语义研究. Исследование семантики глаголов направления движения современного китайского языка. 硕士论文 Магистерская работа. 复旦大学 Университет Фудань, 2004. с25

12. 幸承姬 Син Сынг Хи. 汉语趋向动词系统. Система китайских глаголов направления движения // 汉语学报1期 (2000年上卷) Вестник китайского языка. – 2000. – № 1. – С. 102

13. 周一民 Чжоу Имин. 汉语趋向动词规范谈 К вопросу о группе глаголов направления движения // 语文建设1999第3期. 32 – 34 с.

14. Горелов, В.И. Лексикология китайского языка / В. И. Горелов. – Москва : Просвещение, 1984 – 14с.

15. Горелов, В.И. Лексикология китайского языка / В. И. Горелов. – Москва : Просвещение, 1984 – 15с.

16. Драгунов, А.А. Исследования по грамматике современного китайского языка / А.А.Драгунов. – Москва, 1952. – Т. 1. – 232 с.

17. 王媛. Ван Юань. 动词的方向性研究与趋向动词教学 Исследование направленности глаголов и преподавание глаголов направления движения. 北京语言大学出版社 出版社 Пекинского лингвистического университета, 2011. – с. 81

18. Тань Аошуан. Проблемы скрытой грамматики: синтаксис, семантика и прагматика языка изолирующего строя (на примере китайского языка) / Тань Аошуан. – Москва : Языки славянской культуры, 2002. – 199 с.

19. Лян Сяонань. Особенности значения «ориентированность движения у китайских глаголов движения *lai* и *qi*» / Лян Сяонань, Ду Хунцзюнь // Язык, сознание, коммуникация : сборник статей. – Москва : МАКС Пресс, 2010. – Вып. 41. – С. 55

20. 周一民 Чжоу Имин. 汉语趋向动词规范谈 К вопросу о группе глаголов направления движения // 语文建设1999第3期. 34 с.

21. Ду Хунцзюнь. Специфика ориентации движения в пространстве (на материалах русских глаголов движения) / Ду Хунцзюнь // Гуманитарные и социальные науки. – 2010. – №1. – С. 42